

El 23 d'agost i la multiplicitat de memòries europees

Per Jordi Guixé, Doctor en història contemporània i director de l'Observatori Europeu de Memòries (EUROM), Fundació Solidaritat de la Universitat de Barcelona.

Paraules clau: memòria, Europa, memòria europea, nazisme, estalinisme, totalitarisme, autoritarisme

El text s'aproxima a l'experiència i l'anàlisi de la commemoració del 23 d'agost com a Dia Europeu de les Víctimes de tots els Règims Totalitaris i Autoritaris. L'article n'analitza exemples i valora la necessitat de la memòria múltiple d'Europa a l'hora de plantejar efemèrides de memòria a escala transnacional i europea.

Dins un taxi, sortint de Riga cap al **bosc de Bikernieku**, vaig preguntar al conductor si sabia què havia passat en aquell bosc tan proper a la capital letona. El bosc en qüestió es convertí en **parc memorial** mercè a iniciatives d'associacions de víctimes a partir del 1986. Però fou després del 1991 (quan Letònia esdevingué un estat independent) que s'inicià la dignificació de l'espai. Més de 50 fosses comunes en una àrea de bosc bàltic on **s'executaren més de 20.000 persones** fruit de la repressió nazi: jueus, gitanos, presos polítics, homosexuals i resistents vinguts d'arreu d'Europa. Les massacres i execucions "per bala" foren una de les pràctiques més esteses i primerenques que van utilitzar els nazis al centre, est i nord d'Europa. El taxista em mirà de reüll, va fer un somriure un xic mordaç i em respongué: "Ho sé... Ho sé... Hi va haver letons també disparant a jueus i altres presos allà, en aquell bosc ple de fosses... Però, sap?, molts d'aquells jueus eren també comunistes". Explícitament aquell xofer reconeixia la complicitat local en el crim, però el rebaixava apropant les víctimes al que havia estat i seria l'ocupant (i, en part, l'enemic) soviètic.

Aquest testimoni, d'entrada colpidor però exemplificatiu, sintetitza el que simbòlicament significa la commemoració del **23 d'agost com a Dia Europeu de les Víctimes de tots els Règims Totalitaris i Autoritaris**. Es va aprovar el 2008 com a *Dia Europeu de les Víctimes del Nazisme i l'Estalinisme*, i es va ampliar el 2009 amb els conceptes "autoritaris" i "totalitaris". Els Estats Units i el Canadà s'hi afegien i reconeixien la jornada de records com a *Dia del Llaç Negre*.

Triar la data del 23 d'agost no fou gratuït, ja que evoca i recorda també que en un dia com aquest del **1939** Molotov i Ribentrop signaven al Kremlin el **tractat de no-agressió entre els règims nazis i estalinistes**. Aquest pacte, que va marcar la història i el decurs de la guerra, significava, entre moltes altres coses, que Stalin i Hitler es podien repartir lliurement el pastís dels territoris centreeuropeus i nòrdics ocupats per les seves tropes; una ocupació que també es validaria, en certa forma, amb els Acords de Ialta entre Churchill, Roosevelt i Stalin. D'alguna manera, la memòria i el record de **l'ocupació nazi i, després, soviètica** dels països de l'est d'Europa i dels països bàltics **es sintetitza en aquesta efemèride**.

El cas és que la incorporació a la Unió Europea d'aquests països va impulsar una declaració oficial, aprovada pel **Parlament Europeu** com un dels dies exemplars de la memòria europea. Aquest dia, assumit per les institucions europees, també ho és per l'**Organització per a la Seguretat i Cooperació entre Europa, els Estats Units i el Canadà**. I no és estrany que les primeres marxades del 23 d'agost als anys 80 les realitzessin refugiats d'aquests països als Estats Units i en països de l'oest. La proliferació, als anys 2000, de **museus i exposicions sobre les "ocupacions"** fou majoritàriament promoguda per fundacions d'exiliats que havien fet fortuna a Nord-Amèrica, als quals s'han anat afegint els governs locals d'origen.

La resolució del Parlament Europeu fou aprovada el 2 d'abril del 2009 amb 533 vots a favor, 44 en contra i 33 abstencions; és a dir, amb un **ampli consens polític sobre la forma**. El llavors president del Parlament, Hans-Gert Pöttering, va afirmar: "Els dos sistemes totalitaris **[nazisme i estalinisme] són comparables i terribles**". Evidentment, terribles ho foren, però comparables, amb matisos.

La memòria dels països que foren ocupats per dos dels règims més repressius de la història **no és la memòria de tot Europa**. I aquest relat d'equiparació entre el nazisme i l'estalinisme –o comunisme- **no fou gens ben rebut pels col·lectius de víctimes** de l'Holocaust, i més tard fou criticat per víctimes de crims públics d'altres exilis, altres guerres i altres dictadures que tingueren lloc a Europa durant el violent segle XX.

En l'actualitat només 9 països integrants de la Unió Europea s'han adherit oficialment a la resolució. A Occident, **pocs estats ho commemoren**. És important i simbòlic recordar les efemèrides, i impulsar polítiques públiques és indispensable, sens dubte. Però, a voltes, la justificació identitària d'una part no coincideix amb el tot, i la condemna ferma de les atrocitats per igual no significa que les puguem unificar o equiparar. **Els processos foren brutals i complexos, però diversos i múltiples**.

Europa és el millor exemple de la multiplicitat de memòries. Aquestes configuren la nostra realitat democràtica actual i el mapa sociopolític de l'Europa del present. El mateix concepte d'**Europa és una juxtaposició i multiplicitat memorial** construïda dia a dia, amb els seus èxits i fracassos. Aquesta riquesa ens permet afirmar que la diversitat memorial hauria de marcar les polítiques públiques a escala europea. **Sense oblidar ni deixar de commemorar el gran pes de les conseqüències del nazisme i l'estalinisme** en termes de construcció de relats democràtics, altres processos formen part del nostre patrimoni memorial democràtic: les lluites contra els feixismes, les dictadures, els conflictes armats com la nostra Guerra Civil, els drets civils, els processos de pau i justícia, els moviments democràtics a l'Est, les resistències i les lluites per les llibertats, els exilis o migracions polítiques. I els conflictes relacionats amb la descolonització del segle XX, el tractament memorial en conflictes no resolts o sobre la victimització o el terrorisme, entre molts d'altres, també han engendrat uns valors transformadors que no poden ser categoritzats en un segon nivell. La multiplicitat i la diversitat ens **evitaria entrar en el joc de la competència memorial** i, per tant, la competència sobre el subjecte víctima i entre les diferents categories de víctimes.

Europa ha entrat al segle XXI amb una **càrrega memorial i històrica marcada pel passat "segle de les catàstrofes"**. No ens ha d'estranyar, doncs, que el nou segle arranqués amb un *boom* memorial que jo anomeno "**la dècada de la memòria o del**

record", ben definida a Catalunya i Espanya del 2000 al 2010. Actualment, en la majoria de països on la memòria (sense deixar de ser conflictiva i transgressora) està assumida pels poders públics, arribem a una etapa de "**competència**" de memòries o potser de "**saturació**", per utilitzar termes que analitzen autors com Ricoeur, Régine Robin o Georges Mink.

La dècada 2010-2020 és, sens dubte, plena d'oportunitats, però també és una dècada d'anàlisi, d'observança i d'aprenentatge. Aquesta és la reflexió que ens va motivar a impulsar l'**Observatori Europeu de Memòries (EUROM)**. I, com que un treball sobre el passat és gairebé impossible de fer sense una perspectiva totalment transnacional, l'EUROM és un **projecte multidisciplinari i transversal**. Tot tipus d'especialitats acadèmiques hi són representades (art, arquitectura, història, antropologia, sociologia, ciència política, treball amb noves tecnologies, etc.). I comptem amb una sòlida xarxa de persones professionals que ja han treballat a diferents nivells sobre tots aquests aspectes en relació a la memòria i a la seva transmissió o patrimonialització.

L'Europa actual ha de reforçar les polítiques de memòria, estar amatent als processos democràtics i els usos del passat en el present i **seguir fent seu el 23 d'agost, però conjuntament amb el 8 de maig** (Dia Internacional de la Victòria Aliada contra el Nazisme) i **el 27 de gener** (Dia Internacional de Commemoració en Memòria de les Víctimes de l'Holocaust), amb les seves aproximacions i distàncies.

Si la necessitat d'una identitat comuna europea reposa en la memòria o en el passat, aquesta trontollarà, perquè **la identitat és múltiple com ho és la memòria i la història**. Estic d'acord amb Michael Rothberg quan defineix la memòria com a "multidireccional" i amb Régine Robin quan assevera que, per molt que alguns estats ho intentin, és molt difícil posar flors als monuments en homenatge als soldats soviètics que van lluitar contra el feixisme alhora que es dona suport a la construcció (als països bàltics, per exemple) de nous monuments a soldats de la Waffen SS en honor de la seva "lluita" contra l'Exèrcit Roig durant la guerra i contra la dominació soviètica.